

УДК 349.2

I. Сирота,професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»**ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТА ГАРАНТІЇ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

Право соціального забезпечення є однією з галузей у загальній системі українського права, яке вже багато років вивчається студентами вищих навчальних закладів України, що навчаються за фахом «Правознавство». Ця галузь права стала базовою для підготовки фахівців, зainteresованих у сфері праці й соціального захисту населення. Вона сьогодні розвивається на основі нових концепцій і програм.

Процес розвитку сучасної галузі права соціального забезпечення відбувається на новій законодавчій базі з урахуванням основних положень міжнародних актів і світового досвіду про соціальний захист прав людини й громадянина. Норми права служать індикатором соціальної політики держави. Вони покликані вчасно й адекватно реагувати на всі соціальні ризики. Все більш тісним стає зв'язок соціального забезпечення із трудовою діяльністю людини, її забезпеченістю у старості й у разі непрацездатності.

Турбота про старше покоління повинно бути не тільки моральною нормою, але й нормою права. У розвиток цих положень можна сказати, що чим вище морально-правова атмосфера в суспільстві, тим ефективніше його допомога тим, хто відійшов від активного трудового життя й перебуває на заслуженому відпочинку. І щодо цього система соціального забезпечення була й залишається одним із важливих напрямів соціальної політики й діяльності держави.

Право соціального забезпечення – це галузь права, яка стосується кожного громадянина. До нього входить

широкий комплекс питань здійснення соціального захисту. Це право супроводжує людину все життя від народження до останніх днів життя.

Нормативно-правова база соціального забезпечення постійно перебуває в динамічному розвитку – практично щомісяця з'являються нові нормативно-правові акти. З 11 жовтня 2017 року в Україні запрацювала нова пенсійна реформа, яка була розглянута Верховною Радою України. Отже, вже три місяці пенсіонери отримують нові осучаснені виплати пенсій.

Соціальне забезпечення як правова категорія дозволяє державі реалізувати політику соціального захисту населення за допомогою правового механізму, закріплюючи нормативним шляхом організаційно-правові форми здійснення матеріального забезпечення: види забезпечення та умови їх надання, механізм захисту порушених прав.

Значення соціального забезпечення в житті держави визначається тим, які функції воно виконує. Визнано, що соціальне забезпечення виконує низку функцій: економічну, виробничу, соціально-реабілітаційну, політичну, демографічну, захисну.

Серед різних видів соціального забезпечення перше місце посідає пенсійне забезпечення. Воно найбільш повно відображає сутність і цілі всієї системи допомоги непрацездатним за рахунок коштів Пенсійного фонду в нашій державі. Пенсія як форма матеріального забезпечення в разі втрати здатності до праці й можливості отримувати забезпечення є найбільш типовою формою допомоги непрацездатним, основним, а

для багатьох категорій пенсіонерів єдиним джерелом коштів для існування.

Пенсія є однією з гарантій забезпечення непрацездатних громадян у встановлених законодавством випадках. Для непрацюючих пенсіонерів пенсія фактично служить основним джерелом існування, альтернативою заробітної плати.

Проблематичним у цьому зв'язку є, насамперед, питання про рівень прожиткового мінімуму, який повинна підтримувати пенсія. У відповідності до ст. 46 Конституції України «пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, повинні забезпечувати рівень життя не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом». Це один із найважливіших принципів соціальної політики держави, який теж розглядається в новій пенсійній реформі.

Соціальне благополуччя людини становить передумову й основу справжньої свободи особи. Забезпечення реальними правами людини й громадянина залежить від соціально-економічної політики суспільства, держави й, відповідно, від якості нормативних актів, що регулюють соціальну захищеність особистості у правовій державі.

Пенсія – це щомісячна виплата поки що в солідарній системі, яку отримує застрахована особа у випадку досягнення нею пенсійного віку або визнання її інвалідом, або у випадку втрати годувальника. Пенсію в нашій державі отримують більше 12 млн. громадян.

Пенсія повинна відповідати принципу: як працювала людина протягом трудової діяльності, стільки її одержує у старості.

Якісно нового змісту набуло пенсійне забезпечення. Воно обумовлене відродженням страхових податків. З прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р., який набрав чинності з 01.01.2004 р. [1], чітко визначено значення обов'язкового пенсійного страхування.

Статтею 24 Закону визначено, що страховий стаж – це період (строк),

упродовж якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачено страхові внески у сумі не менше ніж мінімальний страховий внесок.

Страховий стаж обчислюється територіальними органами Пенсійного фонду України відповідно до умов Закону та за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку, а за періоди до впровадження персоніфікованого обліку – на підставі документів та в порядку, визначеному законодавством, що було чинним до набрання чинності Законом (тобто до 01.01.2004 р.).

Нині в практиці органів Пенсійного фонду поступово зникає поняття трудовий стаж. Використовується термін «страховий стаж». А це всі роки, які людина легітимно працювала, була офіційно оформлена і сплачувала страхові внески до Пенсійного фонду. Тобто працювала в легітимному секторі економіки.

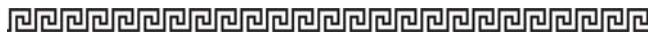
Відповідно до законодавства в країні діє в повному обсязі поки одна тільки система – солідарна система пенсійного забезпечення, хоча передбачені інші рівні: накопичувальний і добровільний недержавний.

Солідарна система пенсійного забезпечення, що ґрунтуються на солідарності поколінь, ринкових відносинах, співпраці регіонів та галузей виробництва, фактично є єдиною діючою системою, яка працює на страховій основі. Вона поєднує три види пенсій: а) пенсія за віком; б) пенсія по інвалідності; в) пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Модернізація і реформування солідарної пенсійної системи нерозривно пов'язані зі станом економіки, рівнем заробітної плати, боротьбою з тіньовою економікою та удосконаленням законодавчої бази.

Пенсійні реформи 2011 року і 2017 року, які оптимізували солідарну систему, внесли низку змін у підвищення страхового стажу, порядок обчислення пенсії, встановили обмеження максимального рівня пенсії та гарантії мінімальної, переглянули умови і по суті ліквідували призначення спеціаль-

них пенсій державним службовцям [4]. Проведена нова пенсійна реформа, яка осуласнила розміри пенсії, внесла зміни у підвищення рівня страхового стажу.

Згідно з новим Законом про пенсійну реформу поступово рекомендується збільшити стаж, а коефіцієнт року роботи під час розрахунку пенсії знизити з 1,35 до 1 (цифра впливає на розмір виплат, і якщо вона нижче то нижче і пенсія).

Новизна, яку пропонується ввести в пенсійну систему, можна розділити на дві групи – для сьогоднішніх і майбутніх пенсіонерів: з 1 жовтня 2017 року у працюючих пенсіонерів перестануть застімувати 15% з пенсії, а всіх, хто вже отримує пенсії, зобов'яжуть їх перерахувати з урахуванням нової середньої заробітної плати, яка буде вище, ніж та, яка прирівнювалася раніше до розрахунку розміру пенсії. Але при цьому на третину менше буде «коштувати» рік пенсійного стажу – його коефіцієнт у формулі розрахунку пенсії буде зменшено з 1,35 за рік роботи до 1.

Майбутнім пенсіонерам прийдеся працювати більше, щоб мати гідну пенсію. З 1 січня 2018-го одразу на 10 років (з 15 до 25 років) збільшується мінімальний страховий (трудовий) стаж, який дає право претендувати на пенсію в разі досягнення 60 років, вона при цьому може бути менша, ніж мінімальна.

А претендувати хоча б вже на мінімальну і вище мінімальної пенсії можуть чоловіки зі страховим стажем не менше 35 років і жінки – зі стажем не менше 30 років. Тим, в кого менше стаж, отримають, скільки заробили, навіть якщо це нижче прожиткового мінімуму для непрацездатних (зараз 1249 грн.). Зараз можна вийти на пенсію в 60 років (жінкам в 57,5), маючи при цьому 15 років стажу. Але тим, хто багато працював і платив внески до Пенсійного фонду України, обіцяють за кожний рік зверх мінімальних 35 років доплачувати 1% від пенсії працівника, але доплата не може бути вищою 1% мінімальної пенсії.

З 1 січня 2019 року стаж щорічно буде збільшуватись на 1 рік, і до 2028 року складе вже 35 років.

Жінки й чоловіки без 25-річного стажу повинні будуть продовжувати працювати або чекати, поки їм не виповниться 63 роки. З 2018 року у таких людей право на пенсію виникне при стажі 15-25 років (чим більший стаж, тим більша пенсія), в 2019 році необхідним буде стаж 16-26 років і т. д. З 2028 року претендувати на пенсію зможуть 63-річні зі стажем роботи від 25 до 35 років. Ті, у кого і до 63 років не набереться 15 років стажу, повинні чекати ще два роки.

З 1 січня 2019 року отримують право на пенсію 65-літні люди, зі страховим стажем не менше 15 років, з 1 січня 2020 – зі страховим стажем не менше 16 років і т. д., з 1 січня 2028 року страховий стаж повинен у будь-якому випадку становити не менше 25 років. Тим, у кого його немає, держава буде виплачувати допомогу по досягненні 65 років, яка розраховується у відсотках від мінімальної зарплати.

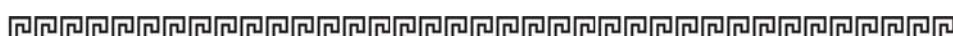
Але не всі запропоновані зміни у пенсійній реформі визнають ентузіазм у людей похилого віку: незначний ріст пенсій не встигає за ростом цін і комунальних тарифів.

Особливо проблематичним є суттєве підвищення страхового стажу, підвищення його до максимальної величини. Турбують «заробітчан» і тих, хто працює нелегально – загалом всіх тих, хто не платить податки і внески до Пенсійного фонду.

Всі запропоновані зміни в пенсійній системі закріплені в законодавстві, які вже діють. Створені певні юридичні гарантії, які забезпечують фактичне здійснення суб'єктивного права на відповідний вид соціального захисту.

Важливим орієнтиром, еталоном для системи соціального захисту, має стати Конвенція МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення. Цей документ орієнтує нашу національну стратегію соціального захисту на більш високі рівні забезпечення усіх верств населення з урахуванням економічних і фінансових можливостей держави.

16 березня 2016 року Верховна Рада України ратифікувала Конвен-

цю МОП № 102. Міжнародний акт у нашій державі набув чинності з дати його реєстрації в Міжнародному бюро праці, з такою заявою: «Україна, відповідно до пункту «Б» ст. 2. Конвенції, бере на себе зобов'язання за такими розділами: розд. II «Медичне обслуговування»; розд. III «Допомога у зв'язку з хворобою»; розд. IV «Допомога по безробіттю»; розд. V «Допомога по старості»; розділ VI «Допомога у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання»; розд. VII «Родинна допомога»; розд. VIII «Допомога у зв'язку з вагітністю і пологами»; розд. IX «Допомога по інвалідності»; розділ X «Допомога у зв'язку з втратою годувальника».

Соціальні стандарти потрібно постійно підтримувати та розвивати, не обмежуючи матеріальні права громадян. На це направлена Угода про асоціацію України з Європейським Союзом. Ця Угода зобов'язує український Уряд вжити заходів для посилення рівня соціального захисту населення.

Мінімальна пенсія, мінімальна заробітна плата – це і є сьогоднішні соціальні гарантії. Вони потребують постійного перегляду. Це уже зроблено для всіх громадян України.

Останнім часом внесені зміни до Закону України про «Пенсійне забезпечення осіб, звільнених від військової служби та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 р.

З 1 січня 2015 р. сім'ї, які втратили годувальника-військовослужбовця будуть отримувати пенсію не менше 3796 грн. (раніше мінімальний розмір такої пенсії не встановлювався). Відповідно до Закону пенсії у зв'язку з втратою військового годувальника у бойових діях призначаються на одного непрацездатного члена сім'ї, який був на його утриманні, у розмірі 70% від його грошового забезпечення. На двох і більше непрацездатних членів сім'ї – 90%, але не менше 40% на кожного члена сім'ї. Але пенсійне забезпечення військових не повністю реформовано, це питання потрібно ще вирішувати.

Внесено також зміни до Закону України «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 р. Тепер дія цього Закону розповсюджується і на військовослужбовців, працівників органів внутрішніх справ, які загинули чи померли під час участі в антитерористичній операції (ATO), а також на їх сім'ї.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін в деякі закони України про пенсійне забезпечення окремих категорій осіб із числа учасників проведення антитерористичної операції», який вступив в силу 6 лютого 2017 року, для учасників бойових дій антитерористичної операції на Донбасі установлена дострокова пенсія.

Закон дає можливість учасникам АТО дестроково вийти на пенсію: чоловікам – в 55 років, жінкам – в 50 років, проте обов'язковою умовою є наявність страхового стажу: не менше 25 років для чоловіків і не менше 20 років для жінок. Якщо ж необхідного стажу не вистачає, то його можна докупити, звернувшись до Державної фіiscalної служби України і заключити договір добровільного страхування.

Що стосується пенсіонерів, які війшли тимчасово працювати за кордон, вони мають можливість отримувати свою пенсію через довірену особу в Україні. Але потрібно оформити доручення в органі, який уповноважений видавати такі документи. Інші громадяни працездатного віку, які працюють тимчасово за кордоном, можуть мати страховий стаж, якщо вони добровільно будуть сплачувати страхові внески у себе на батьківщині за місцем постійного проживання.

Спрощений порядок виплати пенсій встановлено для переселенців із Донецької та Луганської областей. Зважаючи на складність ситуації, в якій опинилися громадяни, що переселились з інших регіонів, органи Пенсійного фонду України розробили механізм нарахування пенсій переселенцям. Відповідно до зазначеного механізму виплата пенсії після переїзду продовжується, якщо

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

громадянин звернувся до управління Пенсійного фонду України в регіоні, де пенсіонер фактично проживає (перебуває), і надав заяву про запит пенсійної справи. До заяви також додаються документ, що посвідчує особу пенсіонера (паспорт, довідка про присвоєння ідентифікаційного коду, пенсійне посвідчення), довідка про взяття на облік в управлінні соціального захисту населення відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 509 «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антiterористичних операцій».

Після отримання справи з місця запиту виплата пенсії за новим місцем проживання може бути проведена у поточному місяці. Це залежить від того, коли пенсіонер звернувся до управління Пенсійного фонду – на початку місяця, в середині чи після закінчення виплатного періоду.

У системі соціального забезпечення діє принцип охорони та захисту права громадян на пенсію. Захист прав у сфері пенсійного забезпечення здійснюється в судовому та адміністративному порядку. Вибір засобів та способів захисту права на пенсійне забезпечення залежить від конкретних обставин, але особа, права якої порушені, може користуватись не будь-якою, а цілком конкретною формою захисту свого суб'єктивного права, встановленого законодавством.

Відповідно до ст. 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» рішення органу, який призначив пенсію, може бути оскаржене в районній державній адміністрації, обласному управлінні Пенсійного фонду, а також у судовому порядку. В суді можна оскаржити рішення органів Пенсійного фонду: про відмову призначення пенсії; про призначення пенсії не на тих умовах, на які претендував заявник (наприклад, пенсія призначена на загальних умовах, а не у пільгових розмірах); про призначення пенсії в конкретному розмірі, коли заявник не згоден з її розміром, порядком

обчислення його страхового стажу та, відповідно, пенсії.

Але не дивлячись на те, що судовий порядок захисту прав громадян є універсальним та ефективним, він не виключає і такий спосіб захисту права на пенсійне забезпечення, як адміністративний (спеціальний) порядок. Більшість спорів розглядаються в адміністративному порядку, а саме – в обласному управлінні Пенсійного фонду чи управлінні соціального захисту населення.

Окремо потрібно визначити проблемні питання оподаткування пенсій. Це національна особливість законотворчості.

Оподаткування пенсій у нашій державі запроваджено у 2014 р. Законом України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні». За два роки дії цієї норми межа і ставки для оподаткування пенсій кілька разів змінювались.

Так, у 2014 р. оподатковувалась суспільна пенсія (щомісячного довічного грошового утримання), що перевищує 10 тис. грн. на місяць. А торік поріг оподаткування пенсій було знижено до трьох мінімальних зарплат, тобто коло платників податку з пенсій було істотно розширене.

У 2014–2015 рр. ставки для оподаткування пенсій не відрізнялися від інших доходів. За даними Пенсійного фонду, торік у середньому за місяць податок сплачували 416 тис. пенсіонерів, сума надходжень за рік сягнула 1,1 млрд. грн.

А з початку 2016 р. змінами до Порядкового кодексу запроваджено пласку шкалу оподаткування доходів фізосіб, причому для пенсій встановлено пільгову ставку – 15% проти 18% з інших видів доходів (+1,5% проти 18% з інших видів доходів (+1,5% військовий збір).

Законодавством України (законопроект № 4542) працюючі пенсіонери повністю звільнені від оподаткування.

Здійснення в повному масштабі нової пенсійної реформи потребує вирішення багатьох питань. В першу чергу, скорочення дефіциту Пенсійного фонду України за рахунок легалізації заробіт-

ної плати, погашення поточної заборгованості та її недопущення в подальшому, створення оптимізації нарахувань єдиного соціального внеску, підвищення заробітної плати. Досить велика кількість працівників отримує мінімальну зарплату, що негативно впливає на розмір відрахувань страхових внесків до Пенсійного фонду України.

Пенсійна реформа передбачає введення з 1 січня 2019 року II рівня пенсійного забезпечення – накопичувального. Але ѹ досі це питання не вирішено в законодавчому порядку.

Аналіз пенсійного законодавства, як і всього законодавства про соціальне забезпечення, дозволяє зробити висновок, що є правовідносини, без яких право на соціальне забезпечення може існувати тільки на базі розвинутого законодавства.

Пенсійне забезпечення необхідно розглядати не просто як надання допомоги, а як процес реалізації права на соціальне забезпечення, соціальний захист, а всі ж правовідносини в цьому процесі реалізуються як стадії реалізації його права [6, с. 242].

Першочергові завдання сьогодні – продовження соціального захисту населення, підвищення соціальних стандартів та гарантій, збільшення надходження коштів до Пенсійного фонду України, фондів національного страхування, створення справедливої страхової пенсійної системи як основи національної системи соціального захисту населення та розвитку галузі права соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальний захист, право соціального забезпечення, пенсійне забезпечення.

Право соціального забезпечення є базовою галуззю для підготовки фахівців, зайнятих у сфері праці й соціального захисту населення. Воно сьогодні розвивається на основі нових концепцій і програм. Процес розвитку сучасної галузі права соціального забезпечення відбувається на новій законодавчій базі з урахуванням ос-

новних положень міжнародних актів і світового досвіду про соціальний захист прав людини й громадянина.

Право соціального обезпечення являється базовою отраслю для підготовки спеціалістів, занятих в сфері труда і соціальної захисту населення. Оно сьогодні развивається на основі нових концепцій і програм. Процес розвиття сучасної отраслі права соціального обезпечення проходить на новій законодавчій базі з урахуванням основних положень міжнародних актів і мирового опыта о соціальній защите прав человека и гражданина.

The law of social security is the basic branch for training specialists working in the sphere of labor and social protection of the population. It is now developing on the basis of new concepts and programs. The process of development of the modern branch of social security law takes place on a new legislative basis, taking into account the main provisions of international instruments and world experience on the social protection of human and citizen's rights.

Література

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49. – Ст. 376.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій : Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-19 // Відомості Верховної Ради. – 2017. – № 40–41. – Ст. 383.
3. Соціальний захист. – 2016. – № 1–2. – С. 5.
4. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-УІ // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 11–13. – Ст. 82.
5. Урядовий кур'єр. – 2017. – № 199.
6. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : [монографія] / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 265 с.

